

Határhelyzetek Juhász Erzsébet Határregény című regényében

A dolgozat a történelmi tényeket alapul véve mutatja be a vajdasági kisebbségi létet Juhász Erzsébet *Határregény* című regényén keresztül. A regény a Patarcsics család történetét mutatja be, különböző nemzedékek történeteinek keresztül. A családtagok történetéből kiolvasható a két világháborút követő határmódosulások miatt létrejött kisebbségi léthelyzet átélése és értékelése. A Patarcsics család története a Monarchia széthullásától, a világháborúkon keresztül jut el a kilencvenes évek háborújáig, miközben a családtagok egymástól elszakítva kénytelen élni, a határátalakítások és emigrációk miatt. A regény különféle határhelyzeteit vizsgálom. Három határfogalmat különböztetek meg, s ezen különböző aspektusokból újra és újra értelmezem a kívülrekedtség, az elzárkózás, bezárkózás átélését és megélését a regény szereplőinek vizsgálatával.

Kulcsszavak: Trianon, Osztrák-Magyar Monarchia, vajdasági irodalom, Senteleky Kornél, határ, Határregény

Bevezető

Amikor 1920-ban aláírták a trianoni békeszerződést, a történelmi Magyarország darabokra hullott. Vajdaság is azon vidékek közé került, melyeket kényszerűen leválasztottak az anyaországról.

A kisebbségivé lett írónak újra kellett értelmezniük az addigi magyar irodalomhoz való tartozásukat, s új célokat kellett maguk elé tűzni.

Juhász Erzsébet 1947. április 19-én született Topolyán. Ő már ahhoz a nemzedékhez tartozott, akik az új államalakulat határain belül születtek. A *Határregény* nem előzmények nélküli. 1975-ben jelentek meg novellái a *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című kötetében. A novellák narrátora egy háttérben maradó és az életet figyelő, elemző és értelmező intellektus, aki mindvégig tárgyilagosan szemléli környezetét. Maga a szerző „leírásgyakorlatoknak” minősíti ezen írásait. Impresszionisztikus emlékregegye 1980-ban jelent meg *Homorítás* címmel. A hősök képzettársításos monológjaiból épülnek fel a regény fejezetei. 1984-ben megjelent *Gyöngyhalászosok* novellavilága a bácskai polgárság kisembereinek életét rajzolja. Juhász írói világának vázát a család képezi. Ez tűnik ki 1985-ös *Műkedvelők* című irodalomtörténeti regényében is, hiszen a főhőst, mint Senteleky alteregóját, mindannyiunk nagyapjának tekinti, így a mű családregényként is felfogható. 1998. szeptember 25-én hunyt el Újvidéken, így a 2001-ben megjelenő *Határregény* posztumusz kötet. A mű nagy mértékben foglalkozik az etnikai hovatartozás, a nyelvi és kulturális identitás kérdésével.

A regény határregényként való értelmezése már címéből fakadóan is adott. Több szempontot figyelembe véve különböző határokat állapíthatunk meg. A határ szó valamilyen korlátozást is jelenthet, így bővítve jelentéskörét vizsgálódásom még alaposabb és körültekintőbb lehet. A határ fogalmából kiindulva elemzésem a regény értelmezését

olyan fogalomkörökhöz is köti, mint a trianon- vagy a monarchia-regény. A műben egyértelműen kitűnő elszakítottság, bizonytalanság, veszteségérzet is mind a határok meglétéhez kapcsolható.

Történelmi előzmények

Az Osztrák-Magyar Monarchia 1867-től 1918-ig fennálló dualista államszövetség volt. Ferenc József magyar király és osztrák császár 1867. július 28-án szentesített törvényében rögzített kiegyezés következtében jött létre. Tagjai a Magyar Királyság és az Osztrák Császárság voltak. A szövetség élén közös uralkodó állt – a Habsburgok személyében. A kiegyezés alapja a két ország uralkodó osztályának kompromisszuma volt, amely magában foglalta az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő más népek elnyomását is.

Az I. világháború végéhez közeledve, Magyarország területének nagy része idegen megszállás alatt volt. Látván a közelgő vereséget, 1918. október 28-án kitört az őszi forradalom. A forradalom után a királyság intézménye megszűnt, november 16-án kikiáltották a Magyar Népköztársaságot.

Az I. világháború befejeztét követően megszűnt a Monarchia, s területéből és a körülötte elterülő országokból több utódállam alakult ki. A Monarchia utódállamának tartják Magyarországot, Ausztriát, Csehszlovákiát, Lengyelországot, Romániát, Olaszországot és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot.

A volt Magyar Királyság területét a köztársasági kormánynak nem sikerült egyben tartania, mert a szomszédos országok, Csehország, Románia és Szerbia igényt tartottak a szlovák, román és délszláv nemzetiségek lakta területekre. Az antant támogatásával katonai intervenció indult meg Magyarország feldarabolására. Az ország jelentős része francia, román és szerb ellenőrzés alá került. A korábbi Osztrák-Magyar Monarchia területe az első világháború után számos utódállamra bomlott. A világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések rendszerének részeként jött létre 1920-ban a trianoni békeszerződés. Magyarország, mint az Osztrák-Magyar Monarchia egyik utódállama és az antant – Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország – közötti békeszerződés, többek között meghatározta Magyarország és Ausztria, Románia, valamint az újonnan létrejött Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság új határait. Ez a szerződés a Magyar Királyság új határainak megállapítása mellett korlátozta a magyar hadsereg létszámát, megtiltotta a légiereő és a nehézfegyverek tartását, illetve tartalmazta az akkor létrejött Népköztársaság alapokmányát is. Az egykori Magyar Királyság területének több, mint kétharmada és magyar nemzetiségű lakosságának majdnem egyharmada a környező országokhoz került. A békeszerződés elutasítása esetén Románia, Szerbia és Csehszlovákia valószínűleg megszállta volna a komoly katonai erővel nem rendelkező maradék ország teljes területét is. Ez az egész magyar nemzetre nézve súlyos vagy végzetes következményekkel is járhatott volna. Az akkori magyar vezetők úgy döntöttek, elfogadják a kedvezőtlen feltételeket, s így fennmaradhat az ország. A békeszerződést 1920. június 4-én írták alá a franciaországi Versailles-hoz tartozó Nagy-Trianon kastélyban, neve is innen ered.

A trianoni békeszerződés a XX. századi magyar történelem legnagyobb csapásaként vonult be a köztudatba. Az 1920. június 4-én aláírt békeszerződés a magyarság történetében és kultúrájában is fordulópontot jelentett. Nemcsak a történelmi Magyarország, de a magyar irodalom is darabjaira szakadt. Ez sokkolta az írókat, aminek folytán az irodalomban létrejött a trianon-trauma fogalma. „Trianon létrejötté tehát határoló átváltozás, a struktúrarombolás új állapotot, új beszédmódot kényszerít a felbomló Monarchia állampolgáira. A »kisebbséggé« válás új helyzetet teremt.” (HÓZSA 2001.)

A magyarság területi szempontból is megsínylette mindkét világháborút. Az I. világháborút követően, 1920-ban aláírták a trianoni békeszerződést, amely több, mint kétharmadát az egykori Magyar Királyság területének a környező államokhoz csatolta. A magyar nemzetiségű lakosság majdnem egyharmada került más országokhoz. A II. világháború a párizsi békeszerződés aláírásával zárult, 1947-ben. Ez a szerződés a trianoninál is csonkítóbb határokat szabott meg.

A kívülrekedt vajdasági magyar irodalom

1918 után, az első világháborút követően, a vajdasági magyarság nem csak számaránya alapján vált kisebbségivé. A határok módosításával nagy mértékben csökkent a szellemi javak áramlása Budapest irodalmi műhelyeiből. A szellemi javak visszamaradásának következménye lett a szellemi és nyelvi elszegényedés, valamint az igény- és értékszint csökkenése.

Az itt maradt írók igyekeztek alkalmazkodni, minőségi irodalmat létrehozni, az addigi központtól elszakítva. Az olvasók azonban nem vették tudomásul a változásokat. Továbbra is Budapestről várták mind az értékes, mind pedig a szórakoztató irodalmat. Az írói nagy akarások és a velük szembeni közöny ellentmondásai kísérik végig irodalmunk első húsz évének történetét. (BORI 1998; 70.) A magyar irodalomtól való elszakadás a fejlődéstől és a forma változásainak különböző hagyományaitól is elszakította az itteni írókat. „A korabeli vajdasági magyar írók helyzete az emigráns írókéhoz hasonlítható a leginkább. Ugyanis nem volt, mert nem is lehetett viszonyítási pontjuk. Kikerültek a történelemből, a magyar irodalom történetéből is.” (JUHÁSZ 1996; 96.) A Trianont követő határmódosítások nem csak a vajdasági magyar irodalomra hatottak kedvezőtlenül. Minden kívülrekedt irodalmi kör megsínylette a változásokat.

A húszas években többször folyt a vita arról, hova is lehetne besorolni azokat az írókat, akik már nem az anyaország területén belül élnek és alkotnak, de magyarul írnak. A kor kisebbségivé lett írójának legnagyobb gondja „a hazai magyar irodalom szerepével, hatósugarával, szűkebb vagy tágabb horizontjaival függ össze. Az a nemzedék, amely 1918 előtt kezdte pályáját, az akkor már egy évszázada szellemi központnak számító Pestet tartotta továbbra is vezércsillagának, egyedüli és természetes iránytűjének.

Amikor Szenteleky Kornél „vállalkozik az irodalomszervezésre, a helyi színek fontosságának meghirdetésével a sajátos, vajdasági, kisebbségi élet, közérzet és szellemiség megteremtődését és megfogalmazását sürgeti [...] Nem szabad tehát figyelmen kívül hagynunk, hogy ebben a helyi színek elméletben a sajátos vajdasági kisebbségi lét megfogalmazásának igénye rejlik, kimondatlanul is. Ezt támasztja alá az a mozzanat, hogy

Szenteleky az erdélyi és a szlovákiai irodalmakat tekinti modellértékűnek a vajdasági számára...” (JUHÁSZ 1996; 94.) Szenteleky programának megírását nyugati írók nagy mértékben ösztönözték, de más kisebbségi irodalmakat és írókat is példaértékűnek tartott. Olyan regionális írokról vett példát, akik világhírűvé váltak, a maguk kis világát ábrázolva. Az esztétikai indítás a francia Taine-től származik, aki a hely, az idő és a faj hatását vizsgálta a művészetekre.

Szenteleky nézeteinek lényege szerint fontos a szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez. Lényeges még, hogy az igazi életet, az igazi mátfesse meg az író, vagyis neki magának a jelenben kell élnie. Nem szabad megtagadni a földet, az időt, melyben építeni kötelessége. (BORI 1998; 98.) A kisebbségi író feladat, hogy felkutassa és bemutassa azokat a jellegzetességeket, melyek vidékünkre jellemzőek. Az „igazi vajdasági regénynek” a Trianon utáni kisebbségi helyzetet kell ábrázolnia, az ezen területre szakadt magyarok és a vidéken élő szerbek együttélését kell megjelenítenie.

A Határregény történelemképe

A regény 2001-ben posztumusz jelent meg. A kézirat hét fejezetét a Forum Könyvkiadó állította össze. A mű ezen kiadó regénypályázatára készült.

A Monarchia széthullását követő trianon-traumát, a határmódosulásokat, valamint a család- és utazásregények eljárásait felhasználva alkotja meg Juhász Erzsébet a *Határregényt*. A „regényszöveget legtágabb tere a Monarchia, helyei e monarchiabeli Magyarországhoz viszonyítva identifikálódnak és képeznek jelentéseket.” (BENCE 2008; 117.)

A regény nem előzmények nélküli. Juhász Erzsébet a Monarchia kiváló ismerője volt. *Tükörképek labirintusa* című művében a Monarchia és a Habsburg uralom korának közép-európai irodalmával foglalkozik. Erre reflektálva szövi tovább elméletét a *Határregényben*, ahol az „intézményesített hazugságok sorozatából” létrejövő iszonyat, „lassan, ám módszeresen betüremlett az élet minden területére.” (10-11.) A közép-európai labirintus „szívós és áttörhetetlen kordonhálózattá szilárdul”, olyan „kökemény labirintussá, melybe csak belépni és beleveszni lehet, kilépni soha.” (11.) A regény a Monarchia felbomlásának élményétől indul, és a legújabb háború traumatikus tapasztalatainak megjelenítéséig jut el, magába foglalva a közöttük lezajlott háborúkat is.

A regény a határok, Trianon, de a Monarchia története is. „Az egyéni (kisebbségi) határ- és önismeretzavar térbeli katalizátorai, illetve a terek kulturális sztereotípiái a »Monarchia-irodalom« architektonikus vonulatához kapcsolódnak. A regényterek a közép-európai zóna regényterei: Újvidék-Szabadka-Szeged-Pozsony-Temesvár és környéke (Temesvár »a Monarchia Szibériája«)-Linz.” (HÓZSA 2001.)

A regény központi témája a Monarchiabeli Patarcsics család széthullása. A családtagok újboli találkozásaikor elmesélt történeteik képezik a regény magját. „A Monarchiával széthullott Patarcsics család története ugyanis felveti és felszínre hozza a történelmi fikció egyik legfontosabb – akár az eposzi metafizikára és szimbolikára is visszavezethető – motívumát, az egész visszaállítására kísérletet tevő kereső hős útját és utazásait. A teljesség, az egész visszaállítására irányuló kísérleteket és az ideig-óráig

megvalósuló eredményt az utazások (amelyek szükségszerűen járnak a tényleges és a tudati határok átlépésével) következtében létrejött találkozások jelentik.” (BENCE 2011; 93.)

A hősök mind az egykori Monarchia többkultúrájú területein élnek. „A *Határregény* más korszakküszöbök nézőpontjából használja ki az értelmezők kontextuslétesítő szerepét, a Monarchia-irodalom hozadékát, a mitteleurópai groteszk lehetőségeit...” (HÓZSA 2004.)

Juhász Erzsébet „a Monarchia-narratívák jellegzetességeit viselő közép-európai szövegvilágot hoz létre, az idegenségérzés konkrét, topográfiai jelölésű és interkulturális meghatározottságú dimenzióit hozza játékba, amelyek anélkül válnak fontos regényszervező eljárássá, hogy megszüntetnék a létbe vetettség és a kitaláltság egyetemességének egzisztenciális vonatkozásait.” (TOLDI 2009; 84.) A Monarchia széthullása, a trianoni szerződés, a határmódosítások együttesen vezették a regény szereplőit identitászavaraikhoz, kirekesztettség- illetve idegenségérzetükhöz is.

A záróképében egy Bécs felé száguldó vonat folyosóján szaladgáló kislányt, Gézit látjuk. Ebben az összevisszaságban kirajzolódik az elmúlt néhány évszázad mozgáspályája „követhetetlen sebességgel reprodukálva néhai utak sokaságát...”, (94.) felidézve a Monarchia atmoszféráját. (HÓZSA 2004.)

A Határregény és a határhelyzetek

Határregények már korábban is születtek a magyar irodalomban, mégis elmondhatjuk, „igazából csak egyetlen olyan irodalmi művet azonosítottunk, amelynek legfőbb kompozícióalkotó, illetve szövegszervező elvét a térbeli elválasztottság alakzatai képezik”, (BENCE 2008; 116.) ez pedig Juhász Erzsébet *Határregény* című műve. „Az eddigi, csatorna-, illetve városregényekről szóló diskurzus [...] elvezet bennünket egy harmadik nagyon fontos térségi műfaj-konstituáló elemhez. Ez a határfogalom és jelentésköre. Ha csak a határ politikai értelméről lenne szó, nyilvánvalóan csak a Trianon-traumát tematizáló regényekről beszélhetnénk. De ez nem így van, nemcsak azért mert a határok közé szorultság kényszerű élményét Trianonnál korábbról ismeri a térségi elbeszéléshagyomány, hanem mert a határnak a kisebbségi létformán túl is létrejöttek szellemi alakzatai, mint pl. kulturális és nyelvi identitáshatárok.” (BENCE 2011; 92.)

A regény valamennyi szereplője határok közé szorított, elszigetelt. A háború, a háborús események széttépik a családokat, elszakítják egymástól a családtagokat, s átjárhatatlan határokat húznak közéjük. Nem marad más, csak a menekülés, a szökés, a kényszerű emigráció. Egymástól elszakítva kell folytatni az életet.

Tipologizálni is lehet Juhász Erzsébet *Határregény*ének határhelyzeteit, aszerint, milyen értelmet tulajdonítunk a szónak. „A határ az egyén határainak és határ-befogadásának aspektusából kerül előtérbe [...] Az identitás és az önismeret kérdésköre külvilági és lélek, politikum és lélek diskurzusát hozza elő, tudatos és tudattalan határai pedig elbizonytalanodnak, a limeskonfliktus valahol legbelül élhető meg.” (HÓZSA 2001.)

Elsőként meghatározható a határ szó legkonkrétabb jelentése, mely „politikai: országok közötti adminisztrációs vonal.” (BENCE 2008; 117.) Az a térképeken megjelölt vonal, mely elkülöníti egymástól az országokat, sokszor a kultúrákat és társadalmakat is. Az országhatárok történelmi képződmények, háborúk, békekötések, politikai szerződések

eredményeiként jöttek létre. A magyar történelem legnagyobb traumával járó határmódosító diktátuma a trianoni szerződés. A *Határregény*ben kibontakozó történetek Emi családtörténetéhez tartoznak, s ezt a családi legendáriumot darabolják szét a két világháborút követő határmódosulások.

A regény első fejezetében a kilencvenes évek háborúiról esik szó. Emi szemszögéből láttatja az író a történéseket. Emi férje, Boro elhagyta az országot, s mivel a nő képtelen volt követni, a sors elszakította őket egymástól. A háború után Emi elveszítette még egytemi barátait is. Egy olyan társaságról volt szó, mely korábban mindenkinek biztonságérzetet nyújtott. A háború felszámolta ezt is, hiába tűnt korábban örök életűnek, látszott szétrobbanthatatlanak. A fizikai eltávolodás és elhatároltság mind a háború elől való menekülés eredménye. A kilátástalanságból sokan menekültek emigrációba. „Voltak akik még a háború kitörése előtt vagy közvetlen utána elköltöztek, többségük Magyarországra, de akadt olyan is, aki Németországban, Hollandiában, Kanadában vagy Amerikában telepedett le.” (13.)

Emi családjában, a Patarcsics családban a háború többször szakította el egymástól a családtagokat. Nagyapját, Patarcsics Miklóst, öccsétől, Jánostól választották el évekig határok. Az I. világháború után nyoma veszett Jánosnak. Majd Pozsonyban telepedett le, megnősült és családot alapított. Évekig nem hallottak egymásról a fivérek. 1923-ban Jánosnak sikerült végre eljuttatnia levelét fivéréhez. Ez a lap „a Patarcsics fivérek egyike és másika számára egyaránt a szó legmélyebb és legszorosabb értelmében életjelet jelentett.” (32-34.) Távol otthonától János már abban sem volt biztos, hogy szülővárosa, Szabadka még egyáltalán létezik. Az 1919-1938-ig terjedő időszakban kezdődött meg Pozsony magyar jellegének fokozatos felszámolása. Ekkor Pozsonyban csaknem teljesen megszüntetik a magyar és német nyelvű oktatást, eltüntetik vagy szétverik a magyar vonatkozású szobrokat. Patarcsics János már húsz éve élt Pozsonyban, mégsem „másodszori honvesztésként élte meg a határok újboli átrendezését, [...] hanem valahogy úgy, hogy kihúzták lába alól a talajt.” (50-51.)

Emi nagyanyja Szegeden született. 1911 novemberében került el szülővárosából Szabadkára. Több, mint ötven évig nem is járt Szegeden. 1968-ban tett ismét egy rövidke látogatást fia, Endre jóvoltából. Szkeptikusan állt a dologhoz, hisz „egyetlen arcvonása sem rezdült, a szeme sem lábadt könnybe”, (57.) nem rendítette meg a város látványa, amiről évekig annyit mesélt. A látogatás után többé nem is említette Szegedet. Ilának egyáltalán nem hiányzott a város, ahol született és felnőtt. A család, a ház körüli teendők, munkája lefoglalta. Amikor szülővárosába látogatva megelevenedtek régi történeteinek helyei, már nem az tekintett vissza rá, amit egykor elhagyott. Idegennek tűnt számára minden. Férje, Miklós elérhetetlen vágyat érzett a magyarság után. Ez a háború után erősödött fel benne, s talán ez lehetett bizonytalanságának legfőbb oka. Amikor a háború után Szabadka a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területei közé került, Miklós több mint húsz éven keresztül szerb helyesírással volt kénytelen írni nevét. A II. világháború során, amikor 1944-ben bevonultak Szabadkára az orosz csapatok, Miklós már idős ember volt. Beleborzadt a sejtésbe, hogy az orosz fennhatóság alatt, őt ezután arra fogják kényszeríteni, hogy orosznak vallja magát. Talán ez okozhatta halálát is, hiszen a csapatok bevonulásának napján halt meg.

Lexiről kiderül, önszántából választotta az elszakadást. Ausztriába költözve minden kapcsolatot megszakított közvetlen családjával, s ezt az eltávolodást a határok jelenléte csak megkönnyítette.

Második határfogalomként lehetne meghatározni a regény szereplőinek szellemi határait, hiszen „a fizikai és a szellemi határok egymásból adódnak, feltételezik egymást.” (BENCE 2008; 116.) A szellemi korlátoltság kapcsolatba hozható az elöregedéssel, a feleslegessé válással és testi korlátoltsággal. Sokszor a háború borzalmi miatti kétségbeesés okoz tudatvesztést. „A kényszerű határok közé szorult, magukat fogolyként meghatározó személyek, illetve e beszorítottság képzetkörében felnőtt utódaik sorra létrehozzák belső határmezsgyéiket is, amelyek elsősorban társadalmi kapcsolataikban, családon belüli viszonyaikban jelentenek áthatolhatatlan falat. Egyes szereplők életében a lélektani határ keletkezésének pillanata egybeesik a valóságos határmegvonás idejével, illetve a társadalom traumatikus történéseinek időszakával.” (BENCE 2008; 118-119.)

Angeline szellemi határa maga a tény, hogy életének utolsó éveiben a külvilágból már csak Emivel és Emillel volt képes kapcsolatot teremteni. A múltban élt, a háborút megelőző években, s öregkorában már „nem volt hajlandó többé emlékezni.” (6.) Nem emlegette férjét és fiát sem, csak azt, amikor 1910. szeptember elején egy egész napot villamosozott. Ez maradt legkedvesebb emléke, melyről élete utolsó éveiben szívesen mesélt. Valójában csak ez az élménye foglalkoztatta. Képzletében újra és újra felszállt a villamosra, s egész nap utazott. Fizikai korlátoltsága miatt, „1981-ben már legalább húsz éve nem mozdult ki a házból. A kertig is csak kora reggel botorkált ki...” (8.) Élete végéig ugyanabban a házban lakott, ahova még Újvidékre telepedésükkor költözött családja. Öregkorában csaknem teljesen süket volt, látása is nagyon leromlott. Amikor „nyitva volt is a szeme, akkor sem látszott rajta a lelki-szellemi jelenlét leghalványabb jele sem.” (9.) Azután „1988 nyarának egy reggelén nem ébredt fel többé, hogy még egyszer felszálljon a villanyos vasútra.” (9.)

Patacsics János öregkorában Angelinehez hasonlóan csak tengődött. Székében ülve képzeletbeli párbeszédet folytatva az akkor már halott bátyjával, Miklóssal. „Ilyenkor különös révületbe esik, s úgy tűnik, megzavarodott az elméje.” (43.) Szellemi korlátoltsága nem engedi visszatérni a valóságba. Képzletében testvérével van, hívogatja, sokszor azt képzeletben, hogy a Rogina baráiban vannak. A képzeletében élő helyen lehetnek csak együtt, mivel a valóságban Miklós már halott volt ekkor, s a Rogina barát is rég betemették. Endre még emlékezett, ahogy évekkorábban, halála előtt apja ugyanilyen „semmibe révedő tekintettel suttozta: -Itt vagyok a Rogina baráiban...” (38.) A közös hely, a Rogina bara, összekötötte a testvéreket. A külvilág csak magukba roskadó, bolond öregembereknek tartotta őket.

Endre igyekezett halogatni Pozsonyban rekedt nagybátyja meglátogatását. Csak testvére, Cili sejtette, milyen belső vívódás húzódik meg a halogatások mögött. A háború alatt Endre raboskodott Oroszországban. Sokszor érezte úgy, hogy már nem fogja viszontlátni szülővárosát. A háborút követően sikeresen hazakerült. Azóta „a lelki üdvösségénél is jobban ragaszkodott Szabadkához. Csak Ella kedvéért utazott el egyetlenegyszer a tengerre [...] Ha olykor Újvidékre vagy Belgrádba kellett utaznia, még aznap hazautazott...” (37.) Endre fizikailag korlátozta önmagát, de korlátai, félelmetes emlékei miatt jöttek létre. Eképpen szellemi korlátai miatt kényszerült fizikai határok közé.

Cili születésekor Ila mindennél jobban vágyott anyja közelére. Temesvárra utazott hát kisfiával és nagy pocakjával, hogy Amália mellett lehessen. De egyetlen szót sem tudott váltani anyjával. Amália két fiát vesztette el a harcokban, s azután már csak meredten, hallgatagon bámult maga elé.

Határként értelmezhető a személyes korlátoltság, az eltávolodás vagy a távolságtartás is. A regény több szereplőjére jellemző a zárkózottság, távolságtartás, hiszen az emberek életében sokszor a bezárkózás, a művészetekbe való menekülés, az elhatárolódás látszik a legjobb megoldásnak. Maga a művészet, a menekülés metaforájának tekinthető, mely folyamatosan jelen van a történetekben. Van aki zenével, mások írással, festéssel, vagy csak műélvezettel, olvasással foglalkoznak. A szinte már elviselhetlenné váló valóságtól menekülnek a regényhősök a művészetek valamelyikébe. Vannak, akik adottságukat, tehetségüket felhasználva próbálnak – a jobb boldogulás reményében – egy másik országba jutni. „A művészethez való (közép-európai) viszony szintén sajátos konfliktusokat indukál. Boro zeneszerző, Emil ír, Emi olvas. Az olvasó »reprodukáló« kreativitása visszhangtalan marad. A zeneszerző a világkultúra nyitottságában gondolkodhat, az író ellenben az anyanyelv határai béklyózzák, számára nincs kifelé vezető út.” (HÓZSA 2001.)

Boro elhagyta az országot, mikor bizonyossá vált, hogy háború lesz. Konkrét zenéje biztosította számára a külföldön való megélhetés lehetőségét. Emi képtelen volt követni férjét, elhagyni az országot. Férje elköltözése után heteken át megszállottan olvasott. Olvasmányaiába menekült, hogy gondjait feledni próbálja. Falat húzott maga köré és csak a könyvekkel foglalkozott. Amikor kifulladt az állandó olvasásban, hatalmába kerítette az öngyilkosság gondolata is. Az elszigeteltség, elzárkózás anyjától öröklött tulajdonságként is tekinthető. Ella egyszer csak fogta magát és hazaköltözött anyjához. Hátra hagyta két gyermekét, Emit és Emilt. Senkit nem rendített meg ez az esemény, mert Ella mindig „hüvös és tartózkodó volt férjével és gyerekeivel is”. (21.) Körülötte senki nem tudta, „hogy az a távolságtartás, mely oly jellemző volt Ellára, anyjától öröklődött alapvonása volt-e, vagy akkora törést szenvedett valamiben valamikor...” (23.) Anyja, Jósvai Ágnes ugyanilyen távolságtartó volt. Sohasem elegyedett szóba unokáival, gyermekeivel sem. Valódi érdeklődést csak fiai iránt mutatott. Ella elzárkózott családjától, de már korábban is megmutakozott korlátoltsága. Számára semmi nem lehetett elég tiszta. Bármirehéz ért hozzá, utána kényszeresen kezet mosott, s a családban mindenkinek így kellett tennie. Rettegett a „láthatatlan bacilusoktól”. Amikor lebetegedett, megritkultak gyermekei kötelező látogatásai, majd meg is szüntek. Ella szobájába zárkózva naphosszat festett. A már korábban felállított határait erősítette így meg, s kettős elszigeteltséget teremtett maga köré. Képzeteiben újraalkotta a körülötte levőket. Képeinek szereplői azonban ugyanolyan hamisak voltak, mint az egész családi életük egésze. Fizikai elszigeteltségét a szobájába való elvonulás jelentette, de egy külön önmaga által teremtett belső világba is bezárkózott. Kettős falat, határvonalat húzott tehát maga köré. Képei pont ezért mondhatók hamisnak, hiszen ezt a belső világot próbálta ábrázolni, nem a valóságot. Magát halottként látta, s minden képén önmagát hullaként festette meg. Mindenkitől való eltávolodását gondolhatjuk szabadságkeresésének. Talán a nyomasztó valóságtól akart menekülni, ezért teremtett maga köré egy saját, képzeletbeli világot. Ella elköltözéséhez az is hozzájárulhatott, hogy férje, Endre sem mutatta ki soha nyíltan érzéseit, mindig zárkózott volt a magányügyeit illetően.

A Rösch családnak megkönnyebbülést jelentett, mikor látták, Lina olvas. Az ekkor már morfinista asszony betegsége elől menekült a könyvek világába. Érdeklődéssel és élvezettel olvasott. Olvasmányai, később kedvenc könyvének írója jelentette számára a mindenséget. Erre lehet bizonyíték, hogy „aznap halt meg, amikor a könyv végére ért.” (81.)

Összegzés

Az, hogy valójában mi az, ami egy emberben lezajlik, hogyan lehet megélni a változásokat, ha idegen környezetben kell folytatni az életet, hogyan sikerül túlélni egy sorscsapást, egy szeretett ember elvesztését, betegségeket, gyötrelmeket, egyéni hozzáállás kérdése, még egy családon belül is. A kor, a társadalom és a szituáció mellett a személyes beállítottság játsza a legnagyobb szerepet abban, hogy valaki hogyan boldogul az életben. A történelmi és irodalomtörténeti áttekintések segítenek értelmezni az egyes fejezetek konkrét műre való utalásait.

A *Határregény* „legfőbb jelentéseleme, a határ társadalmi-kulturális összetettsége, történelmi eseményekkel való összefüggése révén értelmezhető történelemről is szóló beszédként, és szólítható meg a vajdasági magyar irodalomban, csak más műfajtypusokkal együtt, így a határregény-konstelláció vonzatában létező történelmi regényként: a térségi történelmi regény határregény-változataként. A határfogalom bizonyos tartalmait kifejező, illetve megjelenítő más regényekkel való összehasonlítása egyediségét, egyetlen mivoltát erősítette meg irodalmunkban.” (BENCE 2008; 122.)

Kiadások

JUHÁSZ Erzsébet 2001. Határregény, Forum Könyvkiadó, Újvidék

Felhasznált irodalom

BENCE Erika 2008. Határtörténetek a jelenkori vajdasági magyar irodalomban, IN: Hungarológiai Közlemények 2008/1. (116-124.)

BENCE Erika 2011. Műfaj (-típus) konstruáló fogalmak a vajdasági magyar irodalomban, IN: Hungarológiai Közlemények 2011/3. (82-95.)

BORI Imre 1998. A jugoszláviai magyar irodalom története, Forum Könyvkiadó, Újvidék

HÓZSA Éva 2001. A reprodukálhatóság értékei (a közép-európai utakon), IN: Üzenet 2001. ősz: <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/63/hozs.html> (2013.07.18.)

HÓZSA Éva 2004. Két Határregény, IN: HÓZSA Éva 2004. Idevonzott irodalom, Grafoprodukt, Szabadka

<http://www.zetna.org/zek/konyvek/116/hozs09.html> (2013.07.23.)

JUHÁSZ Erzsébet 1996. Az ugartörés mint önmetafora, IN: Tiszatáj 1996/1. (92-98.)

http://epa.oszk.hu/00700/00713/00053/pdf/tiszataj_EPA00713_1996_01_092-098.pdf (2013.07.02.)

TOLDI Éva 2009. Az idegenség alakzatai, IN: Hungarológiai közlemények 2009/ 3. (84-92.)

<http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-2430/2009/0350-24300903084T.pdf> (2013.07.22.)